

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

vo štátku maao.

i. Kvaraj 2. Které je obelili a gerna lanška galonická
vo platinie aneb roflataud

1.) Platinie tenkeho 22. Kiffy

2.) Trebovino - 25. Kiffy

3.) Koncuro konopného platinie gverofnoma do roflého 160. nifluru.

4.) Pwantufas. a dučna roflný 1. a pflónie 2

6. Oplecka dolčioný 8.

7.) Gerna roflóna futna noma.

Magyar Értéktár
Nyiregyháza

k.) Zdoboto roflého Vancidavom a legügem, moget Neboidy Jecu
na dercätli Buisanby Rhu. 3laty 8 100.

Pjoton, pripomenute Lanška Felatto.

3 Platinie 5. Koncuro, roflóna kóšon gest 20. nifluru.

Gednu perianu pflónu a dno Blannice.

Oplecka 4. dolčioný, a platinie dolčioného gest na 2. opleck
Hron

- Z OBSAHU: S L A V K O V S K Ý, Peter: Tradičná agrárna kultúra slovenských kolonistov na Dolnej zemi – problém sociálnej a kultúrnej adaptácie
- B O T Í K, Ján – B O T Í K O V Á, Marta: Slovenská komunita v Níredháze. K formovaniu skupiny Tirpákov
- S T O L I Č N Á, Rastislava: Kulinárna kultúra ako indentifikačný znak dolnozemských Slovákov
- B E N Ž A, Mojmír: Etiketa oslofovania sa medzi príbuznými na Slovensku a v prostredí slovenských menšín v krajinách strednej a južnej Európy
- K R Á T K A, Zuzana: Komunikácia ako atribút etnickej a socio-profesijnej identity (na príklade multietnického prostredia zaoceánskych lodí)

Na obálke:

Prvá strana: *Detail z reprodukcie testamentu v článku J. Botíka a M. Botíkovej*

Preklady: Svatava Šimková, Marta Botíková, autori textov

Dear reader,

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) is a quarterly with a long tradition, edited in the Slovak language by the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Slovakia.

This review publishes papers from all spheres of Slovak folk culture, past and present, including minorities and Slovaks abroad. The journal's articles range from research on the folk culture of every region of Slovakia (folk architecture, arts and crafts, costumes and clothing, folktales, songs, customs, traditions etc.) through information on activities of ethnological research centres and museums, archival materials, book reviews to theoretical and comparative analyses of topical issues. The most interesting studies are published in English, and all the articles in Slovak have extended English summaries.

As the only periodical specifically devoted to the comparative study of Slovak folk, Slovenský národopis deepens the understanding of folk cultures throughout the world.

By becoming a regular subscriber of Slovenský národopis you will help to support an authoritative review for everyone interested in Slovak folk culture.

Distributed by:

Slovak Academic Press, Ltd.,

P.O. Box 57, Nám. slobody 6

810 05 Bratislava

SLOVAKIA

Electronic version accessible via Internet

URL <http://www.sappress.sk> <http://www.etnologia.sk>

HLAVNÁ REDAKTORKA

Gabriela Kiliánová

VÝKONNÉ REDAKTORKY

Hana Hlôšková

Tatiana Podolinská

Michaela Ferencová

Tatiana Bužeková

REDAKČNÁ RADA

Marta Botíková, Dušan Deák, Ľubica Droppová, Bernard Garaj, Martin Kanovský, Eva Krekovičová, Jan Krist (ČR), Peter Salner, Zdeněk Uherek, (ČR), Miroslav Válka, (ČR), Iveta Zuskinová

Slovenský národopis je evidovaný v medzinárodných bibliografických databázach: MLA, CEEOL, Ulrich's, Willings, CEJSH a ERIH (impaktovaná databáza ESF)

Slovenský národopis

ČASOPIS ÚSTAVU ETNOLÓGIE SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

ŠTÚDIE

- S l a v k o v s k ý, Peter:** Tradičná agrárna kultúra slovenských kolonistov na Dolnej zemi – problém sociálnej a kultúrnej adaptácie..... 5
- B o t í k, Ján – B o t í k o v á, Marta:** Slovenská komunita v Níredháze. K formovaniu skupiny Tirpákov..... 21
- S t o l i č n á, Rastislava:** Kulinárna kultúra ako identifikačný znak dolnozemsých Slovákov..... 44
- B e n ž a, Mojmír:** Etiketa oslovenia sa medzi príbuznými na Slovensku a v prostredí slovenských menšín v krajinách strednej a južnej Európy..... 59
- K r á t k a, Zuzana:** Komunikácia ako atribút etnickej a socio-profesijnej identity (na príklade multietnického prostredia zaoceánskych lodí)..... 68

MATERIÁLY

- J á g e r o v á, Margita:** Digitalizácia ako forma ochrany kultúrneho dedičstva a jej aplikácia v edukačnom procese (správa o projekte)..... 86
- F a l ť a n o v á, Lubica:** Taiwan očami etnológa (príklady lokálnych iniciatív)..... 88

DISKUSIA

- H l i n ě í k o v á, Miroslava:** Od multikulturalizmu k asimilácii - úloha národného štátu pri integrácii migrantov..... 95

ROZHLADY – SPRÁVY – GLOSÝ

- Antonín Satke (12. 11. 1920 – 30. 11. 2008) (Andrea Z o b a č o v á)..... 102
- O najlepšiu monografiu regiónu Topoľčany (Ladislav M l y n k a)..... 104
- Valné zhromaždenie Českej národopisnej spoločnosti a vedecká konferencia (Hana H l ô š k o v á)..... 105

- XV. konferencia Medzinárodnej asociácie orálnej histórie (Petra Ch r e n k o v á)..... 107
15. ročník Etnofilmu v Čadci (Zuzana B e ň u š k o v á)..... 110
- Konferencia "Mesto v ikonografii, legende, rozprávání..." (Magda P a r í k o v á)..... 112
- Konferencia "Paměť města..." (Monika V r z g u l o v á)..... 115
- Seminár "Etnológ a múzeum" XII. (Soňa Š t a n g o v á)..... 117
- Ludová prozaická tradícia na Slovensku... (Jana P á c a l o v á)..... 118
- Celoslovenská prehliadka ŠVK v odbore etnológia (Elena F e j d i o v á - Miroslava B o b á k o v á)..... 121
- Čestná plaketa SAV Ludovíta Štúra Rastislave Stoličnej..... 123

RECENZIE – ANOTÁCIE

- Z. Kiczková a kol.: Pamět žien. O skúsenosti sebauvárania v biografických rozhovoroch (Magdaléna G ó r s k a)..... 124
- A. Simon: Telepesek és telepes falvak dél Szlovákiában a két világháború között (Marta B o t í k o v á)..... 131
- J. Podolák: Tradičné poľnohospodárstvo na Slovensku (Stanislav H o r v á t h)..... 131
- J. Staňková - L. Baran: Tradiční textilní techniky (Juraj Z a j o n c)..... 134
- P. Žeňuch (ed.): Kyrillische paraliturgische Lieder Edition des handschriftlichen Liedguts im ehemaligen Bistum von Mukačevo im 18.-19. Jahrhundert (Hana U r b a n c o v á)..... 140

CONTENTS

STUDIES

- S l a v k o v s k ý, Peter: Traditional Agrarian Culture of Slovak Colonists at Dolna Zem..... 5**
- B o t í k, Ján - B o t í k o v á, Marta: Slovak Community in the Town of Niredhaza forming the "Tirpak" Group Identity..... 21**
- S t o l i č n á, Rastislava: Culinary Culture as an Identification Sign of the Slovaks from Dolná Zem..... 44**
- B e n ž a, Mojmir: Etiquette as a Style of Addressing Relatives in Slovakia and in the Environment of Slovak Minorities in Countries in Central and Southern Europe..... 59**
- K r á t k a, Zuzana: Communication as the Attribute of Ethnical and Socio-professional Identity (on example of multiethnical territory of cruise ships)..... 68**
- 15th unit of Ethnofilm in Čadca (Zuzana B e ň u š k o v á)..... 110
- Conference "City in Iconography, Legends, Tales..." (Magda P a r í k o v á)..... 112
- Conference "Memory of City..." (Monika V r z g u l o v á)..... 115
- Seminary "Ethnologist and Museum" XII. (Soňa Š t a n g o v á)..... 117
- Folk Story-telling Tradition in Slovakia... (Jana P á c a l o v á)..... 118
- National round of ŠVK in Ethnology (Elena F e j d i o v á - Miroslava B o b á k o v á)..... 121
- Honorary plaque SAS of Ludovít Štúr for Rastislava Stoličná..... 123

BOOKREVIEWS - ANNOTATIONS

MATERIALS

- J á g e r o v á, Margita: Digitalisation as a Form of Protection of Cultural Heritage and its Application in Education (project report)..... 86**
- F a l t á n o v á, Eubica: Taiwan - Through the Eyes of Ethnologist..... 88**

DISCUSSION

- H l i n č í k o v á, Miroslava: From Multiculturalism to Assimilation 95**

NEWS-HORIZONS-GLOSSARY

- Obituary for Antonín Satke (Andrea Z o b a č o v á)..... 102**
- Competition "The best monography on Topoľčany region" (Ladislav M l y n k a)..... 104**
- General assembly of "Česká národopisná společnost" and scientific conference (Hana H I ô š k o v á)..... 105**
- XV. conference of International Association of Oral History (Petra Ch r e n k o v á)..... 107**

Výzva na publikovanie

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

vyzýva autorov, aby prispeli do pripravovaného čísla
ročník 57, číslo 3/2009
zameraného na tému

Sociokultúrna/sociálna zmena a adaptácia
(venované životnému jubileu Sone Švecovej)

Problematika sociokultúrnej zmeny a adaptačných procesov, mechanizmov a stratégií je dlhodobou a stabilnou súčasťou etnologického/antropologického bádania. Špecifický rozmer nadobúda spomínaná problematika v podmienkach stredovýchodnej Európy vzhľadom na historické špecifiká tohoto regiónu, ktorý mnohí historici označujú ako "Europe-in-between". Slovensko ako súčasť širšieho stredoeurópskeho priestoru bolo v priebehu "dlhého" 20. storočia konfrontované s častými a zväčša dramatickými politickými a ekonomickými zmenami, ktoré nútili jeho obyvateľov čeliť takejto situácii hľadáním individuálnych aj skupinových adaptačných stratégií.

Uvedená problematika je originálnym spôsobom analyzovaná vo vedeckom diele Sone Švecovej, ktoré napriek absencii jej teoretického rozpracovania je doposiaľ zdrojom cennej vedeckej inšpirácie.

Veľmi aktuálna je sociálnovedná analýza sociokultúrnej zmeny ako aj adaptačných modelov a mechanizmov adaptačných stratégií v kontexte súčasných transformačných procesov post-socialistických krajín.

Redakcia časopisu uvíta vedecké a materiálové štúdie z odborov etnológia, sociálna/kultúrna antropológia a z príbuzných vedeckých disciplín zamerané predovšetkým (nie však výlučne) k nasledujúcim problémom:

- Modernizácia a sociokultúrna zmena v "dlhom" 20. storočí ako problém kvalitatívneho sociálnovedného výskumu
- Sociokultúrna zmena a adaptácia v kontexte post-socialistických transformačných procesov
- Odraz/prejavy sociálnej zmeny v rôznych oblastiach každodennej kultúry a spôsobu života
- Adaptačné stratégie rôznych skupín obyvateľstva/segmentov spoločnosti v podmienkach dramatických politických a ekonomických zmien stredoeurópskeho priestoru v "dlhom" 20. storočí
- Sociokultúrna zmena a civilizačný rozvoj (inšpirácia pohľadom etnografických analýz Sone Švecovej)
- Metodické a metodologické aspekty antropologického/etnologického štúdia sociokultúrnych zmien a adaptačných procesov
- Problematika sociokultúrnej zmeny vo vedeckom diele Sone Švecovej

Termín odovzdania príspevkov: *do 31. mája 2009*

Okrem štúdií zameraných na vyššie uvedenú tému časopis Slovenský národopis celoročne prijíma príspevky do rubriek DISKUSIA, VYHRADENÉ PRE, ROZHLADY – SPRÁVY – GLOSÝ, RECENZIE-ANOTÁCIE.

V ý z v a n a p u b l i k o v a n i e

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

vyzýva autorov, aby prispeli do pripravovaného čísla
ročník 57, číslo 4/2009

Redakcia časopisu uvíta vedecké a materiálové štúdie z odborov etnológia, sociálna/kultúrna antropológia a príbuzných vedeckých disciplín zamerané na

ľubovoľnú tému

Termín odovzdania príspevkov: *do 31. júla 2009*

Okrem štúdií zameraných na vyššie uvedenú tému časopis Slovenský národopis celoročne prijíma príspevky do rubriek DISKUSIA, VYHRADENÉ PRE, ROZHLADY – SPRÁVY – GLOSÝ, RECENZIE-ANOTÁCIE.

Pokyny pre prispievateľov

Prosíme o dodržanie Pokynov pre prispievateľov uvedených v každom čísle časopisu

Svoje otázky, pripomienky ako aj príspevky posielajte na adresu:

Adresa redakcie: slovensky.narodopis@savba.sk

Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

tel: 00421-2-52 96 47 07,

fax: 00421-2-52 96 47 07, <http://www.uet.sav.sk/slovenskynarodopis.htm>

TRADIČNÁ AGRÁRNA KULTÚRA SLOVENSKÝCH KOLONISTOV NA DOLNEJ ZEMI – PROBLÉM SOCIÁLNEJ A KULTÚRNEJ ADAPTÁCIE

PETER SLAVKOVSKÝ

*PhDr. Peter Slavkovský, DrSc., Ústav etnológie SAV, Klemensova 19,
813 64 Bratislava – Slovenská republika
e-mail: peter.slavkovsky@savba.sk*

The article is trying to document a process of a social and cultural adaptability of Slovak colonists at Dolna zem to a new material and a social environment. A result of the cultural dialogue between Slovaks, majoritarian community at Dolna zem and other ethnic minorities was reflected at a conjoint material culture.

Kľúčové slová: tradičná agrárna kultúra, sociálna adaptabilita, Dolná zem
Key words: traditional agrarian culture, social adaptability, Dolná zem

Slováci na Dolnej zemi

Historicko-hospodársky vývin na území Slovenska už od včasného stredoveku vytváral roľnícko-pastiersku kultúru, ktorej charakter podmienili predovšetkým dva faktory – geografické prostredie a nízky hospodársky potenciál tohto územia, ktoré sa ekonomicky i sociálne nachádzalo v tom čase na európskej periférii. Napriek tomu, že tradičná ľudová kultúra sa vyznačovala veľkou stabilitou svojho kultúrneho systému, ktorý často hraničil až s uzavretosťou, v časoch kríz a spoločenských pohybov sa aj tunajšie obyvateľstvo dostávalo do situácie, keď bolo nútené odchádzať z domova v nádeji na zlepšenie svojej

hospodárskej a sociálnej situácie. Tak to bolo koncom 17. a na začiatku 18. storočia, v období veľkej pauperizácie roľníkov na Slovensku v dôsledku vojen, feudálnych rozbrojov, ale aj majerského hospodárenia. Zemepáni hospodáriaci vo vlastnej réžii potrebovali pri vtedajšej úrovni agrárnej kultúry, nerozvinutých trhových a peňažných vzťahov stále vyššie dane od svojich poplatníkov a stále väčší objem ich práce na majeroch. Ako dokladajú historické pramene, prvá tretina 18. storočia znamenala taký nárast bezzemkov a agrárnu preľudnenosť horských a podhorských oblastí Slovenska, že migrácia za prácou, najprv sezónna, neskôr aj trvalá, sa stala nevyhnutnou.

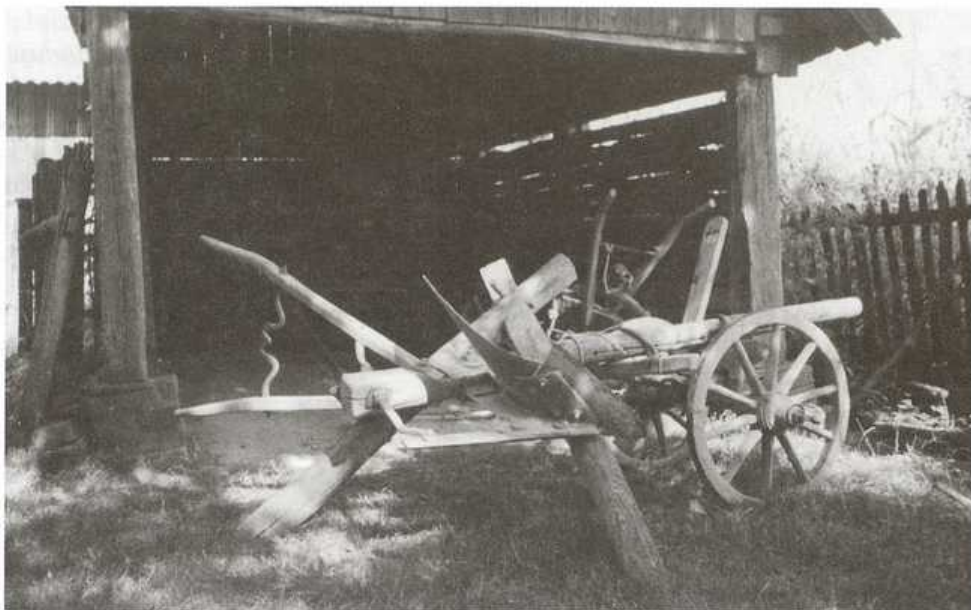
Záujem slovenských kolonistov sa upriamril na Dolnú zem (územie na pomedzí dnešného Maďarska, Rumunska, srbskej Vojvodiny a chorvátskej Slavónie). Počiatky migrácie slovenského obyvateľstva do tohto priestoru začali už v 17. storočí. Jej posledná etapa doznievala až do druhej polovice 19. storočia (SIRÁCKY 1966). Pre týchto kolonistov sa zaužívalo pomenovanie dolnozemskí Slováci.

Podunajsko vždy zaujímalo osobitné kultúrne postavenie v tradičnej agrárnej kultúre strednej a južnej Európy. Už od praveku sa tento geografický priestor formoval ako prechodná kultúrna zóna, v ktorej jednotlivé národné kultúry absorbovali rôzne kultúrne elementy a ďalej ich rozvíjali. Vedľa spoločných znakov, vyrastajúcich zo spoločného kultúrneho základu, vznikali na jednotlivých etnických územiach i kultúrne zvláštnosti, ktoré sú dôkazom tvorivých schopností jednotlivých etnických spoločenstiev v tomto multietnickom prostredí (FROLEC 1992: 13).

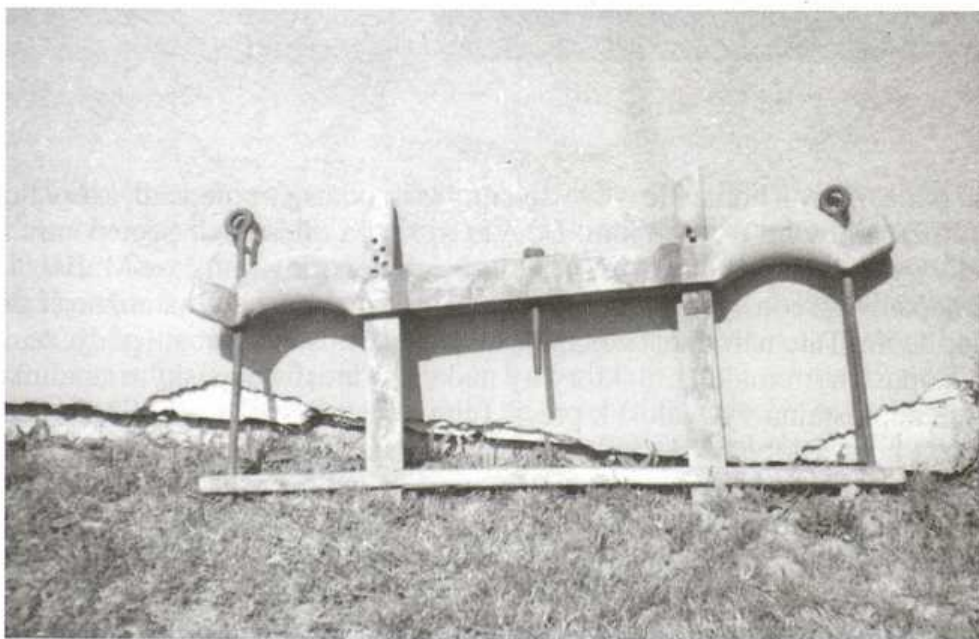
Etnický i hospodársky obraz Dolnej zeme pred príchodom slovenských kolonistov podmieňovala nebezpečná blízkosť Turkov. Vojna a životná neistota obyvateľstva spôsobili, že sa postupne koncentrovalo do miest a väčších osád. Opustené dediny s chotármi si privlastnili rozširujúce sa agrárne mestečká. Zemepáni, ktorí z týchto nebezpečných oblastí ušli, boli nútení zriecť sa i niektorých služieb a povinností svojich poddaných. Napríklad, miesto robotnej renty od nich žiadali vyplatenie ročných daní. Tento systém tzv. taxalistov, ktorí po vyplatení dane mohli od zemepána odísť, spôsobil roztrieštenosť v existencii pracovných síl medzi regiónmi vojnou postihnutými a tými nepostihnutými. Popri vzniku poddanskej kategórie s voľným sťahovaním existoval v Uhorsku aj stav večnej pripútanosti nevoľníka k pôde, ktorý paradoxne chcel udržať nielen uhorský, ale i turecký zemepán. Východiskom z tohto stavu boli pre pospolitý ľud úteky (GOMBOŠ 2008: 9-10).

Na prelome 16. a 17. storočia nadobudlo spustošenie tunajších dedín najväčšie rozmery. Najrozšírenejším spôsobom hospodárenia, vlastne jediným možným, bolo extenzívne pastierstvo. "Pastier, potulujúci a skrývajúci sa so svojimi zvieratami na opustených pozemkoch spustnutých osád, sa ľahšie mohol vymaniť spod tiarch rozličných daní, než roľník, ktorého skôr našiel turecký, uhorský či sedmohradský vyberač daní" (GOMBOŠ 2008: 11).

Akýmsi historickým prológom odchodov slovenských poddaných na Dolnú zem v 17. a 18. storočí boli sezónni robotníci z územia Slovenska. Z roku 1676 existujú historické doklady, podľa ktorých sa s prosbou na jágerského pašu obrátila Sabolčská stolica, aby umožnil prechod gemerských poddaných na práce, zatiaľ čo Gemerská stolica žiadala toho istého hodnostára, aby dovolil gemerskej chudobe získať potraviny na Dolnej zemi, lebo jej hrozí nebezpečenstvo hladomoru. Takéto príchody sezónnych robotníkov zo Slovenska mohli byť začiatkom 18. storočia už pravidelné. Pre dobytok chovaný na Dolnej zemi v ohradách pod holým nebom dorábali Slováci seno. Pretože sa tu vtedy obrábala len časť chotárov, nebol problém, aby si aj pre svoju potrebu vysievali obilie (GOMBOŠ 2008: 23-24).

Položelezný jednostranný pluh na vlačuhách. Tento typ pluhu bol hlavným orným náradím slovenských roľníkov na Dolnej zemi do 40. rokov 20. storočia, keď ho z roľníckych hospodárstiev začali vytláčať železné pluhy továrenskej výroby. Jeho konštrukciu i spôsob využitia poznali už z agrárnej kultúry na Slovensku. Lipovľany (Chorvátsko), r. 2001, foto P. Slavkovský.

Dvojjápražné jarmo. Postroj na priahanie páru hovädzieho dobytku. Ešte i v prvej polovici 20. storočia bol bežnou súčasťou roľníckeho inventára slovenských menšín na území strednej a južnej Európy. Lipovľany (Chorvátsko), rok 2001, foto P. Slavkovský.

Trávna kosa. Kosisko s jednou rúčkou bolo prevládajúcim typom v agrárnej kultúre slovenských menšín na území strednej a južnej Európy. Zokov Gaj (Chorvátsko), rok 2001, foto P. Slavkovský.

Úrodná pôda, rieky a bohaté lesy tvorili silný hospodársky potenciál, ktorý bol schopný poskytnúť obživu novým obyvateľom. Bola tu aj snaha miestnych zemepánov zúrodniť a hospodársky využiť vlastnenú pôdu. O ich motivácii hovoril v tom čase M. Bel: “ Slovákov usadili zemepáni v predošlých rokoch v takom veľkom počte, že zámožnejší osadníci už založili viac dedín. Táto národnosť dokazuje takú usilovnosť v obrábaní pôdy, že niet takého zemepána s opusteným majetkom, ktorý by nedal prednosť slovenským osadníkom oproti iným pre ich neprestajnú vytrvalosť k práci” (citované z GOMBOŠ 2008: 34).

Dolná zem bola v dobe po porážke Turkov a ich odchode spolu so všetkým islamským obyvateľstvom hospodársky zdevastovaná krajina. Zo Slovenska sem odchádzali poddaní, ľudia späť s prácou v poľnohospodárstve. Ako kultúrne dedičstvo si so sebou odnášali aj úroveň svojej agrárnej kultúry. Vedomosti o príprave pôdy, pestovaní poľnohospodárskych plodín a chove hospodárskych zvierat boli často jedinou devízou pre tisíce poddanských rodín, ktoré zväčša hromadne odišli v tomto období zo Slovenska. Týmto spôsobom sa slovenskí roľníci zapojili do procesu historickej transmisie materiálnej kultúry v oblasti Karpát a Balkánu, v ktorej Podunajsko zohralo významnú úlohu sprostredkovateľa medzi oboma regiónmi, príznačne označovaných ako “kontaktná zóna stretnutia národov” (FROLEC 1992: 15).

Mlatec. Dvojhľávkové cepy ako mlatobný nástroj sú charakteristické pre agrárnu kultúru slovenských menšín na celom území strednej a južnej Európy. V prvých desaťročiach 20. storočia sa postupne dostávali do pozície pomocného mlatobného náradia pod vplyvom rozširujúcich sa strojových mlátačiek. Lipovľany (Chorvátsko), rok 2001, foto P. Slavkovský.

Vysoké hodnotenie pôdy ako forma kultúrnej tradície sa udržalo aj v prostredí slovenských menšín. Zatiaľ čo vlastníctvo pôdy v slovenských rodinách žijúcich v Poľsku a na Ukrajine bolo výsledkom kontinuálneho vývinu vlastníckych vzťahov so všetkými historickými a hospodársko-sociálnymi faktormi, ktoré ich determinovali, charakteristickou formou získavania pôdy kolonistami na Dolnej zemi bol tzv. voľný záber. To znamenalo, že v tomto štádiu osídľovania mali noví prisťahovalci k dispozícii pôdu takmer v neobmedzenom rozsahu. Chotáre obcí nebolo potrebné deliť na jednotlivé parcely, neexistovali ani pevne určené roľnícke usadlosti. Každý mal toľko pôdy, koľko dokázal obrobiť. Na jej zúrodnenie však bolo potrebné vynaložiť mimoriadne úsilie. Často sa mohli obrábať len vyššie položené pozemky, ktoré nezaplavovala voda. Preto bol v tomto období chov hospodárskych zvierat rozhodujúcim faktorom prežitia slovenských kolonistov a len postupne ustupoval rastlinnej produkcii.

Zvyšovanie počtu obyvateľstva i stavov hospodárskych zvierat v priebehu 18. storočia prinieslo so sebou potrebu istej regulácie v rámci chotárneho (obecného) spoločenstva. V rámci neho mal každý poddaný právo na pôdu, ale len v prípade, že ju mal čím obrábať. Fakt, že pôdu rozdeľovala samospráva obce, aj keď išlo o feudálny majetok, znamenal ochranu spoločenstva poddaných proti zasahovaniu zemepánov. Bol to jeden z tých ústupkov

podaným, ku ktorým prinútili zemepánov na Dolnej zemi historické okolnosti. Tieto počiatkové výhody sa v druhej polovici 18. storočia veľmi rýchle strácali so zavádzaním majerského hospodárenia, pri ktorom potrebovali zemepáni pre nízku úroveň agrárnej kultúry a extenzívne hospodárenie čoraz viac pôdy. Legislatívne ich však najviac narušila urbárska regulácia (1772), ktorá tunajším roľníkom zobrala výhodu postavenia zmluvných poddaných a zvýšila im poddanské povinnosti.

V priebehu 19. storočia sa začala v prostredí slovenských menšín na Dolnej zemi prejavovať sociálna diferenciacia, ktorá prechádzala až do organizovaného sociálneho hnutia a vyvolávala ďalšie vystaňovanie. Pridelovanie pôdy v rámci spoločnej držby chotára znamenalo jej nedostatok. Komasácia pozemkov a rušenie trojpoľného hospodárenia si vyžiadali zakladanie filiálnych hospodárstiev – *sálašov*, ktoré sa postupne stali výrazným znakom agrárnej kultúry dolnozemskej Slovákov (BOTÍKOVÁ 2006: 338-339). Boli obdobou slovenských kopanic v prostredí dolnozemskej Slovákov. S. Tešedík už v roku 1784 vo svojej knihe *Der Landmann in Ungarn* spomína na Dolnej zemi tento typ osídlenia v jeho najvyššom štádiu vývoja, teda aj s obytnými priestormi, komorami a maštaľami. Termín *salaš*, maďarsky *szállás*, bol historicky známy už v 16. storočí a znamenal na území dnešného Maďarska a Vojvodiny poľnohospodárske objekty v chotároch obcí. Asi v 18. storočí vytláča toto pomenovanie termín *tanya*, ktoré sa tu vtedy používalo ako synonymum. O veľkom počte a rozšírení *sálašov* v oblasti Dolnej zeme svedčí i vládne nariadenie z roku 1779, ktoré nariaďuje osídliť ich, aby sa nestali príbytkami rôznych asociálnych živlov (BEDNÁRIK 1964: 78-79, BORGULA 1988: 13).

Prvé rozptýlené osídlenia tu vznikali z hospodárskych dôvodov. Tvorili skupiny 5 – 10 domov – osadu pomenovali zväčša podľa jej zakladateľa. Pôvodné pastierske príbytky sa postupne menili na hospodárske usadlosti vhodné aj na poľnohospodársku výrobu. Ich prvými obyvateľmi boli chovatelia dobytky, ktorí tu tiež zimovali. Bývali v dvoj-trojpriestorových príbytkoch, ktorým dominovala maštaľ. Ďalšie priestory slúžili na spávanie a ako komory na uskladnenie náradia a potravín. Tie najstaršie mali len z vrby pletené a pleťovým blatom omazané steny s trstinovou strechou. Od konca 19. storočia sa veľké *sálaše*, podobne ako domy v obciach, začali budovať z nepálených tehál so škridlovou strechou. Takáto usadlosť už disponovala aj potrebnými hospodárskymi budovami – maštaľou, chlievmi, sýpkou a humnom. V tom čase sa pri nich začali zakladať prvé vinohrady a záhrady.

Cez zimu tu pôvodne býval obyčajne jeden alebo dvaja neženatí synovia, prípadne najatý paholok, ktorí sa starali o ustajnený dobytok a kone. Neskôr, keď sa začala využívať aj pôda v okolí *sálašov*, presťahovali sa sem v čase jarných poľnohospodárskych prác celé rodiny. Z prechodných sezónnych obydľí sa postupne stávali stále sídla, bez ktorých bolo nemožné obrábať poľnohospodársku pôdu vo vzdialených častiach chotára. Hospodárske aktivity majiteľov *sálašov* sem priťahovali aj ďalších poľnohospodárskych robotníkov – paholkov, sezónárov, bírešov. Mnohí z nich sa tu usadili. V budovaní *sálašov* patrilo slovenskej minorite prvenstvo. Podľa L. Haana ich len v čabianskom chotári boli stovky (BORGULA 1988: 15).

Výhodou takého hospodárenia v tunajších rozsiahlych chotároch bolo predovšetkým získanie novej poľnohospodárskej pôdy, zvyšovanie počtu chovaných hospodárskych zvierat a v neposlednom rade lepšia organizácia práce. Usporený čas na cestu do práce a na dlhé furmanky bol efektívnejšie využívaný priamo v pracovnom procese. Rozvoj ekonomických aktivít priťahoval na *sálaše* bezzemkov, ktorí si ako *arendátori* pôdu prenajímali. Postupne sa snažili prenajaté pozemky odkupovať a trvalo sa na nich usadzovať. Podobne ako na slovenských lazoch, aj kultúra a spôsob života na *sálašoch* zaostávali za

Čardak. Hospodárska stavba určená na skladovanie neomrvenej kukurice. Je to nový prvok v tradičnej agrárnej kultúre Slovákov, charakteristický pre južné oblasti Európy s intenzívnym pestovaním kukurice. Solány (Chorvátsko), rok 2001, foto P. Slavkovský.

centrálnymi obcami. Vtedajšia decízna sféra v Uhorsku nemala záujem budovať na týchto miestach filiálky obecných úradov, školy, obchody a zdravotné zariadenia. Rozptýlené osídlenie a hospodárenie na *sálašoch* tak bolo odrazom nielen makroekonomických podmienok (záujem štátu obhospodarovať čo najväčšie výmery poľnohospodárskej pôdy), ale predovšetkým lokálnych a individuálnych stratégií a pravidiel ekonomického a sociálneho správania sa tu žijúcich slovenských rodín.

Etnológovia a historici skúmajúci slovenské enklávy na Dolnej zemi (J. Sirácky, A. Divičanová, J. Botík a ďalší) sa zhodujú v názore, že “ vytváranie kompaktných, relatívne homogénnych a historicky ustálených slovenských ostrovov na Dolnej zemi, spolu s prevládajúcim roľníckym zamestnaním a usadzovaním sa kolonistov v dedinskom prostredí, s jeho príznačnou sociálnou a hospodárskou uzavretosťou, možno označiť za rozhodujúce činitele toho, že etnický a kultúrny vývin v týchto ostrovoch bol v mnohom zhodný s vývinom na materskom etnickom území. To znamená, že v živote dolnozemskej Slovákov, ani po usadení sa v novej domovine, neboli rozrušené predpoklady pre kontinuálne pretrvávanie základných zložiek ich etnicity, čiže slovenskosti, za aké sa považuje jazyk,

národné vedomie (etnonym) a rozmanité prejavy materiálnej a duchovnej kultúry” (BOTÍK 1995: 433). Rozhodujúcim pre ich ďalší etnokultúrny vývoj bolo, že prebiehal v agrárno-rustikálnom prostredí v relatívne početných enklávach.

Napriek citovanému názoru J. Botíka musíme v oblasti tradičnej agrárnej kultúry konštatovať, že Slováci, osídľujúc Dolnú zem, museli prekonať veľmi závažný agrárnokultúrny zlom a dokázať zložiť skúšku kultúrneho prispôsobenia sa (FILOVÁ 1975, BOTÍK 2007, ŠTOLC 1971, PODOLÁK 1975). Aj keď prichádzali s určitou úrovňou agrotechnických znalostí, v nových pôdno-klimatických a sociálno-hospodárskych podmienkach bolo potrebné prekonať mnohé problémy, ale aj spoznať možnosti, ktoré nové okolnosti v oblasti agrárnej kultúry priniesli.

Nepopierateľne veľký význam mali v tomto procese skúsenosti slovenských sezónnych poľnohospodárskych robotníkov, ktorí pri opakovaných cestách na Dolnú zem boli akýmsi kultúrnym medzistupňom v procese adaptácie slovenských kolonistov na nové prostredie. Ako ukázali historické i etnografické reálie, Slováci túto veľkú skúšku dokázali splniť a na celom teritóriu južného Maďarska, Vojvodiny i Slavónie boli a sú považovaní za vynikajúcich roľníkov a dobrých hospodárov.

Táto skutočnosť vystúpi do popredia predovšetkým vtedy, keď si uvedomíme úroveň poľnohospodárskej výroby v období ich odchodu z pôvodnej vlasti. Slovensko sa v 18. storočí ocitlo mimo moderného civilizačného prúdu v Európe, na periférii jej hospodárskeho a sociálneho rozvoja. Tento historický trend marginalizácie slovenského poľnohospodárstva utvrdila aj poľnohospodárska revolúcia, ktorá v Európe začala v 18. storočí a znamenala kvalitatívne nový vývin európskeho poľnohospodárstva – prechod od tradičných techník a technologicky zaostalých postupov k novým – striedavému systému pestovania plodín, intenzívnemu maštalnému chovu hospodárskych zvierat, pestovaniu krmovín, zemiakov a technických plodín. Túto výzvu doby nemali obce, odkiaľ sa slovenskí kolonisti grupovali, možnosť zachytiť. Ich kultúrnym dedičstvom v oblasti agrárnej kultúry boli jej tradičné formy. O to viac je potrebné oceniť ich kultúrnu vitalitu a schopnosť využívať z pôvodnej tradičnej kultúry slovenských regiónov to, čo bolo v nových podmienkach využiteľné, ale aj schopnosť v tomto multietnickom prostredí prevziať do svojej agrárnej kultúry nové prvky, zodpovedajúce výrobným podmienkam v novom domove (SLAVKOVSKÝ 2002: 33).

Práve preto možno súhlasiť s názorom, “že príslušníci etnických minorít sú významní nielen tým, že sú nositeľmi geneticky rôznorodých národných kultúr, ale i tým, že uchovávali a rozvíjali rozmanité prejavy a hodnoty týchto kultúr špecifickým spôsobom, odlišným od pomerov na materskom etnickom území”(BOTÍK 1995: 432).

Pôda – zdroj obživy i kritérium sociálneho zaradenia

Slovenskí osadníci sa po príchode na Dolnú zem prispôbili historickým a sociálnym podmienkam tunajšieho spôsobu života a základom ich hospodárskych aktivít bol chov hospodárskych zvierat. Bol postavený na tzv. *salašnom systéme*. Ako sme naznačili, ide o formu hospodárenia, keď poddaný využíval pridelený kus zeme na chov dobytku, ale aj na pestovanie poľnohospodárskych plodín. Táto organizácia chovu bola intenzívnejšia, lebo aj keď bol dobytok tak ako dovtedy ustajnený celý rok vonku, v zimných mesiacoch ho prikrmovali. Charakter chotára sa začal meniť na prelome 18. a 19. storočia, keď následkom napoleonských vojen rástol v Európe dopyt po obilninách. Bolo to obdobie narastania výmery plochy ornej pôdy. Dom, záhrada, maštaľ tvorili jadro poddanského hospodárstva, akýsi vnútorný pozemok, na ktorom sa vykonávali základné hospodárske aktivity – chov dobytku, mlátenie obilia, pestovanie kukurice, neskôr i zeleniny, uskladňovanie úrody. V druhej polovici 18. storočia sa tu objavili aj prvé vinohrady. Za oplotenými záhradami sa nachádzali

aj vnútorné pasienky, kam vyhánali hospodárske zvieratá. Za nimi sa rozprestierala orná pôda. V počiatočných obdobiach kolonizácie Dolnej zeme, keď bolo pôdy dostatok, obrábala sa tzv. úhorovým spôsobom. Roľník využíval pôdu dovtedy, kým nevyčerpal jej prirodzenú úrodnosť. Potom ju nechal ležať úhorom a obrábal ďalšiu časť chotára. Na neobrábaných úhoroch blízko obydli sa pásol dobytok (GOMBOŠ 2008: 85-86).

Poľnohospodárstvo patrilo medzi tie prejavy v spôsobe života našich predkov, ktoré mali pri uspokojovaní ich materiálnych potrieb rozhodujúce miesto. Základom života roľníckej rodiny bola pôda. Tá v rurálnom prostredí vystupovala nielen ako hlavný zdroj obživy, ale aj ako kritérium spoločenského postavenia. Jej hodnota sa stala normou, ktorú ako kultúrnu tradíciu prevzali, udržiavali a odovzdávali medzi sebou jednotlivé generácie. Táto kultúrna kontinuita sa udržala aj v prostredí slovenských kolonistov. Pôda bola základným predpokladom, aby slovenské obyvateľstvo na Dolnej zemi mohlo nadviazať na kultúrne tradície svojho rodiska.

Predstavu, ako vyzeral život slovenských kolonistov reálne, si možno urobiť na základe informácií z františkánskej kroniky v Našiciach (Chorvátsko), z ktorej sa dozvedáme, že v roku 1880 sa klčovisko (*krčevina*) medzi cestami, ktoré vedú do Djakova a Osijeku, rozdelilo prisťahovaným Slovákom. Podobne prebehla kolonizácia aj v susedných obciach. Kolonisti pochádzajúci z Čadce, Starej a Novej Bystrice, Riečnice a Terchovej tu museli zo začiatku ťažko pracovať v lesoch. Kronikár vtedy zapísal: "... tak sa tento biedny národ, ktorý sa chcel zbaviť chudoby doma, dostal ešte do horších podmienok, než dúfal". Celé našické okolie bolo bohaté na lesy, ktoré prisťahovalci postupne menili na ornú pôdu. Veľké plochy lesov sa postupne premieňali na ornú pôdu a z bývalých drevorubačov sa stávali roľníci, ktorí si od zemepána brali pôdu do árendy. Najviac mohli dostať 10 jutár, ktoré po vyklčovaní tri roky bezplatne užívali. Po nich začali platiť árendu 5 forintov za jutro. Árenda sa postupne zvyšovala, až v roku 1919 dosiahla 20 forintov. Preto si väčšina hospodárov v období po prvej svetovej vojne pôdu radšej odkúpila (UŠÁK 1978).

Agrárna kultúra slovenských kolonistov

Základné princípy kultivácie pôdy orným náradím sú na území Slovenska známe už od včasnohistorických období. Iste ich mali osvojené aj kolonisti. Napriek tomu sa v slovenskej agrárnej kultúre uchovali niektoré archaické formy obrábania pôdy, ktoré boli dôsledkom prírodných a hospodársko-sociálnych podmienok vývinu poľnohospodárstva na Slovensku. Jednou z ich bol spôsob kultivácie pôdy pomocou motyky – agrárnymi historikmi nazývaný motykové hospodárenie. Vyskytovalo sa predovšetkým tam, kde bolo potrebné získať novú ornú pôdu z ladom ležiacej alebo zalesnenej pôdy. V týchto prípadoch bolo jej ručné obrábanie súčasťou žiarenia a klčovania, ktoré predstavovali techniky získavania novej ornej pôdy. Základným pracovným nástrojom obrábania takto získanej pôdy plnej kameňov a koreňov bola motyka. Pretože slovenskí kolonisti prichádzali na Dolnú zem z tých končín Slovenska, kde sa motykové hospodárenie udržalo najdlhšie, je celkom prirodzené, že v prípade získavania novej ornej pôdy klčovaním lesov svoje skúsenosti z domova využili. Tieto agrárne techniky tu ešte dlho boli súčasťou enkulturačného procesu. Dnešná najstaršia generácia si ešte pamätá, ako sa klčovala (*vikrčiť*) lesná pôda. Tá sa premieňala buď na ornú pôdu (*nivu*), alebo na pasienok (*pašňak*). Rozdiel v technológii získavania novej pôdy bol oproti slovenským podmienkam len v tom, že vyklčované drevené zvyšky sa nepálili, ale všetky sa odnášali domov ako palivové drevo.

Historické pramene dokladajú existenciu orného hospodárenia vo včasnofeudálnom Uhorsku už v období 11. – 13. storočia. Orné obrábanie pôdy je v porovnaní s motykovým dokonalejšou technikou, ktorá však predpokladá existenciu základných pracovných nástrojov

– radla a pluhu, ako aj potrebného počtu ťažných zvierat. Tieto podmienky boli v agrárnej kultúre slovenských kolonistov na Dolnej zemi splnené, aj keď technická úroveň orného náradia bola veľmi nízka. Oralo sa položeľznými jednostrannými pluhmi, ktoré dolnozemskí Slováci poznali už na Slovensku. Tie ostali ich hlavným orným náradím až do začiatku 40. rokov 20. storočia, keď ich postupne vytlačili železné, továrensky vyrobené pluhly.

Trvalé využívanie polí na pestovanie poľnohospodárskych plodín je podmienené dostatočným hnojením, t.j. chemickou úpravou pôdy, nevyhnutnou na náhradu spotrebovaných živín. Aj táto stránka poľnohospodárskej výroby má svoj vývin, ktorý je odrazom nielen úrovne agrárnej kultúry, ale aj konkrétnych podmienok, v ktorých sa realizovala. Svedčí o tom situácia slovenských kolonistov v prvých vlnách ich osídľovania na Dolnej zemi. Dostatok voľnej pôdy umožnil existenciu dvojpoľného hospodárenia v čase, keď už agrárna kultúra v ich pôvodnom rodisku poznala intenzívnejší, trojpoľný systém.

Aj vývin agrárnej kultúry Dolnej zeme, vrátane prínosu slovenských kolonistov, bol súčasťou európskej roľníckej civilizácie a vo všeobecnosti na ňu nadväzoval. Diferencované prejavy vo vývine poľnohospodárstva boli podmienené jednak geograficko-klimatickými, ale najmä historicko-sociálnymi faktormi. V oblasti pestovania poľnohospodárskych plodín sa to prejavilo predovšetkým na osevných postupoch. Napriek tomu, že trojpoľný systém hospodárenia sa na väčšine územia Európy rozšíril už v 13. a 14. storočí, a s jeho pretrvávaním sa stretávame v niektorých regiónoch Slovenska ešte koncom 19. a začiatkom 20. storočia, na Dolnej zemi sme ho nezaznamenali už ani v spomienkach najstaršej generácie. K jeho zániku tu muselo dôjsť ešte pred začiatkom 20. storočia v súvislosti so zavádzaním nových poľnohospodárskych plodín, predovšetkým krmovín, kukurice a zemiakov, ktoré boli nevyhnutné pre chov hospodárskych zvierat pri tamom nedostatku lúk a pasienkových plôch. Túto zmenu podporili niektoré sociálne okolnosti, predovšetkým drobenie a nedostatok poľnohospodárskej pôdy. Stalo sa nemysliteľným, aby celú jej jednu tretinu nechali ležať úhorom. Neobrábanú ornú pôdu, nazývanú *ledina*, *parlog*, *zapustená zem*, bolo preto možné nájsť u Slovákov na Dolnej zemi len výnimočne.

Je ťažké spájať nejakú materiálnu kultúru s konkrétnym etnickým spoločenstvom v čase a na území, ktoré bolo doslova križovatkou pohybu rôznych etníc. Materiálna kultúra strácala v kontaktoch zónach svojej etnickej špecifiky a ako prvá sa stávala výslednicou konkrétnych prírodných, historických a kultúrnych podmienok. Tejto prirodzenej kultúrnej adaptácii napomáhali ďalšie faktory - existencia spoločných trhových centier, pracovná a obchodná migrácia či spoločný civilizačný vývoj a jemu zodpovedajúce unifikáčne tendencie v spôsobe života a kultúre.

Etnologické výskumy materiálnej kultúry jasne ukázali, že možnosti ekonomického a sociálneho vzostupu, aj urýchlenie modernizačných procesov sa stávajú v oblasti organizovania materiálneho prostredia oveľa silnejšími faktormi ako tradícia. Ako poukázala vo svojej štúdii S. Švecová (ŠVECOVÁ 1990), neuchovali sa informácie tohto typu ani po dobu troch nasledujúcich generácií. Veľmi rýchlo sa zabúdajú informácie o javoch materiálnej kultúry, ktoré prestávajú plniť reálnu funkciu v každodennom živote. Ako upozorňuje A. Divičanová (DIVIČANOVÁ 1994), úmerne tomu stráca tradičná kultúra aj miesto v kultúrnej identifikácii etnického spoločenstva.

Príkladom týchto procesov môže byť vývin mlatobných techník Slovákov vo Vojvodine a Chorvátsku. Slovenskí kolonisti prichádzali predovšetkým z tých oblastí Slovenska, kde bolo mlátenie cepmi hlavnou mlatobnou technikou. Vydupávanie obilia dobytkom, tzv. tlačenie je technika na Slovensko importovaná z Balkánu cez Maďarsko. Južné Slovensko tvorí severnú hranicu jej výskytu v Európe. M. Gavazzi ju dokonca považuje za jeden z prejavov mediteránnej kultúry (FROLEC 1992 : 15). Je preto prirodzené, že dolnozemskí

Slováci sa s ňou mali možnosť zoznámiť ako s rozšírenou mlatobnou technikou a osvojiť si ju. Jej životnosť u všetkých etnických spoločenstiev na Dolnej zemi však bola limitovaná všeobecným zavedením a dostupnosťou strojových mláčačiek (*vršalic*), ktoré už po prvej svetovej vojne etnicky unifikujú túto časť agrárnej kultúry.

Pri štúdiu javov materiálnej kultúry v spôsobe života dolnozemskej Slovákov, žijúcich v etnicky zmiešaných lokalitách, nie je celkom možné obísť vzťah etnicity a kultúry. Predovšetkým na lokálnej úrovni, kde sú nositelia kultúry schopní reálne rozlišovať detaily, veľmi presne poznajú všetky stránky spôsobu života, môžu sa aj niektoré artefakty agrárnej kultúry dostať do pozície etnického znaku.

Príklady sa nájdu aj v agrárnej kultúre Dolnej zeme. Slovenskí kolonisti si tu v nových hospodárskych a sociálne podobných podmienkach uchovali a rozvinuli tie prvky svojej pôvodnej agrárnej kultúry, ktoré boli kompatibilné s ich novým hospodárením. V multietnickom prostredí Dolnej zeme pritom tvar, resp. používanie niektorého poľnohospodárskeho náradia nadobudli hodnotu generáciami uznávaného etnického znaku, ktorý sa dostal aj do pomenovania. Napríklad kratšie kosa sa v Maďarsku nazývali *slovenská kosa* (*tót kasza*), kosisko s dvoma rúčkami bolo maďarské (*magyar nyel*), zatiaľ čo kosisko s jednou rúčkou bolo nemecké (*német nyel*). Tieto skutočnosti rešpektovali aj výrobcovia kôš. Ešte v prvej polovici 19. storočia vyrábali na Horehroní kosa uhorské, poľské a rumunské, ktoré sa podľa toho aj distribuovali (SLAVKOVSKÝ 2001: 140).

Slovenské dediny na Dolnej zemi tvorilo agrárne obyvateľstvo, ktoré sa vďaka svojej spätosti s pôdou dlhodobo viazalo na jedno miesto, pričom žilo v multietnickom prostredí. Táto skutočnosť s postupným procesom modernizácie poľnohospodárstva stále viac približovala agrárnej kultúry dolnozemskej Slovákov a príslušníkov iných etnických spoločenstiev v tomto regióne. Obraz tunajšej agrárnej kultúry v prvej polovici 20. storočia je už výsledkom tohto etnokultúrneho vývinu v pôdno-klimatických a hospodársko-sociálnych podmienkach spôsobu života obyvateľov Dolnej zeme.

To, že sa tento proces kultúrnej adaptácie slovenským kolonistom na Balkáne podarilo zvládnuť, dokladá obsérny článok "O Slovákoch v Gornej Mitropolji". Vyšiel v časopise "Československý obzor" (15. 2. 1923), ktorý naši krajanovia vydávali v Bulharsku: "*Bulharská vláda nás ukazuje ako dobrých roľníkov a hospodárov. V roku 1921 mali sme hostí z Varnenskej a Šumenskej župy, v počte 40 roľníkov. Boli vyslaní vládou, aby si prezreli naše hospodárstvo. Zúčastnili sa aj agronómovia varnenskej a plevenskej katedry, ktorí ukazovali hostom naše hospodárstvo ako vzorné. Podobných hostí sme mali aj v roku 1922 zo Šumenskej župy, poslaných ministerstvom zemedelstva. Pozreli okrem hospodárstiev aj naše obrábanie pôdy. Sme ako Slováci hrdí na to, že sama vláda nás pokazuje ako dobrých roľníkov a že sme zapríčinili ako kolonisti moderné obrábanie pôdy tunajšieho kraja. Tešíme sa z toho, že čo aj málo nás, môžeme v cudzine priniesť česť a slávu nášmu národu.*"

Záver

Proces kultúrnej adaptácie slovenských kolonistov na nové životné podmienky Dolnej zeme nebol kultúrnou deštrukciou, odohrával sa v otvorenom kultúrnom systéme a na racionálnom základe. Prenos kultúrnych informácií bol selektívny, schopný prispôbiť sa potrebám a zvládnuť svoje materiálne prostredie. V tomto procese stále viac strácala predovšetkým materiálna kultúra Slovákov svoje miesto v ich kultúrnej identifikácii ako etnického spoločenstva. Výsledkom kultúrneho dialógu, do ktorého vstúpili dolnozemskej Slováci s majoritným spoločenstvom a ostatnými etnickými menšinami, bola spoločná materiálna kultúra, v ktorej si etnický potenciál často uchovala len terminológia. Priaznivé hospodárske a spoločenské pomery na Dolnej zemi pomohli slovenským kolonistom veľmi

rýchlo prekonať rozdiely medzi ich pôvodnou materiálnou kultúrou a tou, ktorú bolo potrebné budovať na organizovanie ich nového životného prostredia.

Dolnozemskí Slováci sa prispôsobili novým pomerom aj pri stavbe svojich usadlostí, keď namiesto archaických stavebných techník a materiálov začali používať surovú a pálenú tehlu, keď miesto slamy začali pokrývať strechy pálenou škridlou a priestorové členenie obytného domu i usporiadanie hospodárskych stavieb prispôobili svojmu dolnozemskému okoliu. Zmeny nastali aj v tradičnom odevu, ktorý sa už začiatkom 20. storočia výrazne pomeštil. Pomeštie neznamenovalo len nové druhy priemyselne vyrábaných materiálov na jeho ušitie, ale najmä zmeny v strihoch, predovšetkým vrchného odevu. Podobne pozitívne možno hodnotiť aj zmeny v strave dolnozemských Slovákov. Lepšie hospodárske podmienky im umožnili využívať v strave viac a rôznorodejších potravín. Jedlo bolo preto nielen výdatnejšie, ale i pestrejšie. V stravovaní sa naučili používať nové potraviny (kukurica, paradajky, paprika, mäsové výrobky). Spolu s tým prenikali do ich agrárnej kultúry a ľudovej terminológie. V ich stravovacom repertoári však ostalo veľa tradičných jedál, pochádzajúcich z kultúrneho dedičstva, ktoré si slovenské gazdinky priniesli so sebou zo Slovenska (BENŽA 2002, STOLIČNÁ 2002). V každodennom styku sa tu stretávali s príslušníkmi maďarského, srbského, rumunského, bulharského a ďalších etník. "Ich styk bol vzájomne naliehavý, z hľadiska existenčného uplatnenia nevyhnutný a rentabilný. Požiadavky nového prostredia sa nepochybne dostávali i do rozporu so spôsobmi výroby a spoločenskými zvyklosťami, ktoré sa tradovali v starej vlasti. Mnohé z nich mali v novom prostredí len hodnotu tradície" (ŠTOLC 1971: 67).

Tento proces vzájomného ovplyvňovania vo sférach materiálneho, sociálneho a duchovného života slovenských vysťahovalcov vidí J. Botík ako akulturáciu, dokonca transkulturáciu, keďže často mohol byť aj viacsmerný (BOTÍK 2007: 187). Z kvalitatívnej línie adaptácia – akulturácia – asimilácia mi pre vývin agrárnej kultúry Slovákov v tomto multikultúrnom prostredí pripadá vhodnejší termín adaptácia. Prispôbenie sa etnického spoločenstva zmeneným podmienkam spôsobu života bez toho, aby sa zmenila jeho kultúrna a etnická podstata, chápeme ako schopnosť kultúrnej adaptácie (príkladom akulturácie môže byť prevzatie agrárnej kultúry Slovanov Maďarmi v období arpádovského Uhorska). Sám J. Botík na inom mieste píše, že dolnozemskí Slováci sa ako celok vyznačovali viacerými spoločnými črtami, ktoré najlepšie vystihuje označenie *sedliacky svet* (BOTÍK 2007: 179). Súvisí to so skutočnosťou, že slovenskí vysťahovalci, smerujúci na Dolnú zem, sa grupovali výlučne z radov roľníckeho obyvateľstva. Ich hlavným zamestnaním a základným zdrojom obživy ostalo aj v novom prostredí poľnohospodárstvo. Z agrárnej kultúry si uchovali všetky prvky, ktoré boli kompatibilné s ich novým hospodárením. Príkladom, ktorý uvádza aj J. Botík, sú i moje zistenia v súvislosti s používaním jedného zo základných nástrojov tradičnej agrárnej kultúry – kosa v prostredí slovenských menšín v Maďarsku (SLAVKOVSKÝ 2001: 140, BOTÍK 2007: 182).

Výsledky etnokultúrneho vývinu Slovákov v inoetnickom prostredí boli závislé predovšetkým od spôsobu života. Poľnohospodárstvo a chov hospodárskych zvierat patril medzi tie prejavy ich spôsobu života, ktoré mali v minulosti pri uspokojovaní potrieb rodín slovenských menšín rozhodujúce miesto. Nedostatok mimoroľníckych zamestnaní a samozásobiteľský princíp organizácie ich hospodárskeho života spôsobili, že všetko čo súviselo s vlastníctvom pôdy, hospodárskych zvierat i schopnosťou racionálne viesť hospodárstvo a domácnosť dostávalo v ich hodnotovom rebríčku vysoké ocenenie. Vedomosti, ktoré predstavovala ich tradičná kultúra, boli dôležitou devízou v spôsobe života.

V prostredí agrárnych sociálnych skupín (roľnícka rodina, spoločenstvo obce) boli tieto hodnoty kultúry petrifikované tradíciou, odovzdávané a kontrolované z generácie na generáciu a tvorili v geografickom priestore nielen základ kultúrnej rôznorodosti, ale aj vnútornej stability týchto sociálnych skupín.

Tento sociálno-hospodársky mechanizmus mohol fungovať len vtedy, ak rodina dokázala dostatočne saturovať svoje základné životné potreby. Na plnenie takýchto sociálno-ekonomických predpokladov bola uspôsobená i organizácia rodinného života. V nej vyprofilované úlohy a postavenie jednotlivých členov sa v podstate brali ako normy, ktoré sa vstúpovali už pri výchove detí. To sa prejavilo v medzigeneračnom odovzdávaní kultúrnych hodnôt a z nich vyplývajúcich životných stratégií, lebo aj tradičné roľnícke spoločenstvo realizovalo svoje predstavy vždy v konkrétnej sociálnej situácii. Princípy, ktoré sa v tejto súvislosti vstúpovali deťom, a ktoré rešpektovali i dospelí, boli vlastne prejavom akejsi "roľníckej ideológie" – t. j. súboru sformulovaných predstáv o usporiadaní ich spoločnosti.

Záväzný cyklus denných i ročných poľnohospodárskych prác vnášal do rodinného života rozmer "času", v ktorom sa súčasnosť naplňala vlastne opakovaním minulého. Kultúrne tradície boli prostriedkom, ktorý pri danej úrovni agrárnej kultúry (polyfunkčnosť, nízka mechanizácia, malé výmery obhospodarovanej pôdy, snaha o hospodársku sebestačnosť) zabezpečoval nerušený chod nielen hospodárskych, ale i sociálnych činností.

Práca s pôdou a dobytkom bola samozrejmosťou, ktorú generácie slovenských roľníkov prijímali ako podstatu života a spôsob svojej sebarealizácie. Roľnícke zamestnanie otca sa stalo aj cieľom snažení jeho syna. Agrárna kultúra bola základom spôsobu života a kultúry pospolitosti, pre ktorú bola minulosť – múdrosť otcov – nielen žriedlom poznania, ale aj istoty a sebavedomia. "Roľnícky čas" ich nútil, aby mali vlastnú minulosť nielen ustavične na pamäti, ale aby z nej vychádzali a opierali sa o ňu v každodennom počínaní. Dokonca aj vo svojich predstavách o budúcnosti. Odovzdať krajinu, hospodárstvo ďalšej generácii v stave, ktorý zaručoval jej prežitie, bola samozrejmosť vyplývajúca z koexistencie minulého so súčasným a budúcim. Rodinu roľníka tak vytvárala vzájomná súčinnosť sociálnych rolí jej členov, ktorú podmienila organizácia hospodárskeho života, delba práce a činností, ktoré zodpovedali tradičným normám rodiny a boli predpokladom dosahovania jej záujmových spoločných cieľov. V daných historických a sociálno-hospodárskych podmienkach bola tradičná roľnícka kultúra pre nich najoptimálnejším využitím človeka, pôdy, dobytká i poľnohospodárskeho náradia a tvorila harmonické spojenie práce, spotreby a skúseností. Bol to svet, v ktorom sa stav vecí dnes hodnotil podľa toho, či sa vzdalujú od toho stavu vecí naplánovaných na zajtra, kde hlavným predpokladom dosahovania stanovených cieľov bola jednota tých, čo ju mali dosahovať, jednota budovaná na lojalite voči úlohám, ktoré pred nimi stáli (SLAVKOVSKÝ 2008).

To sú tie kvalitatívne atribúty *sedliackeho sveta*, ktoré slovenským roľníkom na Dolnej zemi ostali. Zaradenie novej plodiny do osevného postupu a prijatie nového tvaru už poznaného poľnohospodárskeho náradia, ktoré tak viac vyhovovalo miestnym pôdno-klimatickým podmienkam, považujem len za kvantitatívne zmeny - schopnosť adaptovať sa na nové výrobné podmienky. Okrem toho si musíme uvedomiť, že slovenskí kolonisti neprichádzali do oblastí s vysokým stupňom agrárnej kultúry. Ako ukazujú historické doklady, najrozšírenejším spôsobom hospodárenia v čase ich príchodu tu bolo extenzívne pastierstvo (GOMBOŠ 2008: 11). Agrárna kultúra Dolnej zeme, tak ako ju zachytávajú etnografické pramene z konca 19. a prvej polovice 20. storočia, je spoločnou agrárnou kultúrou všetkých etnických spoločenstiev. Má synkretický charakter – nachádzame

v nej prvky tradičných kultúr jednotlivých etnických spoločenstiev, ale i modernizačných inovácií, ktoré zodpovedali civilizačnému vývinu a hospodársko-sociálnym podmienkam jednotlivých oblastí Dolnej zeme.

Tradícia ako kvalitatívna kategória kultúrnych hodnôt, koncentrovaných v kolektívnom vedomí ľudí a odkazovaných z generácie na generáciu, je nevyhnutnou podmienkou existencie každého etnického spoločenstva. Napriek tomu sa v prostredí slovenských minorít veľmi rýchlo zabúdali informácie o javoch kultúry, ktoré prestávali plniť svoju reálnu funkciu v každodennom živote. Aby nevystupovala tradícia v sociálnom organizme ako konzervatívna sila, vyberá si z nej nastupujúca generácia tie kultúrne javy, ktoré v spôsobe života zodpovedajú jej predstavám.

Každé obdobie spoločenského vývinu stavia pred ľudí nové ideály hodnôt, ktoré sa potom usilujú naplniť (PRANDA 1978). Tento dynamický proces kultúry spočíva v tom, že sa kultúrne hodnoty prispôbujú potrebám a možnostiam spoločnosti, v ktorej vznikajú a ktorú súčasne spoluvytvárajú. Kultúrne hodnoty sa menia a rastú vo svojej zložitosti a sofistikovanosti inováciami. Tie sú dvojakého druhu: buď vznikajú vo vnútri kultúry, alebo prichádzajú zvonku ako kultúrne výpožičky. L. Pospíšil upozorňuje, že všeobecne sa inovácie vzniknuté vo vnútri kultúry považujú za hlavné činitele rastu kultúry, zatiaľ čo kultúrne výpožičky len za druhotný zdroj jej rastu. V skutočnosti sú oba druhy inovácií pre rozvoj kultúry rovnako dôležité (POSPÍŠIL 1997).

Kultúrna diverzita je dôkazom schopnosti ľudskej civilizácie adaptovať sa na konkrétne životné podmienky. Pre udržateľnosť života je taká dôležitá ako diverzita prírodná. Vďaka historickým, prírodným i hospodársko-sociálnym podmienkam sa však kultúry rôznych národov poprepájali vzájomnými vplyvmi a vykazujú veľa zhodných prejavov. Napriek tomu, že kultúrne hodnoty tradičných roľníckych spoločenstiev odovzdávané z generácie na generáciu tvorili v minulosti základ kultúrnej diverzity, prebiehalo aj kultúrne zblížovanie s inými etnickými spoločenstvami. To bola situácia dolnozemskej Slovákov, ktorí si v multietnickom prostredí Dolnej zeme museli na kultúrnom základe privezenom zo Slovenska vytvoriť taký životný model, ktorý im dával reálne šance prežiť v nových podmienkach.

Slováci na Dolnej zemi dokázali vo svojej histórii vysoký stupeň kultúrnej gramotnosti – schopnosti existovať v danom materiálnom a sociálnom priestore. Svoje kultúrne kompetencie, získané ešte v pôvodnom prostredí na Slovensku, dokázali efektívne aplikovať v praxi a v multietnickom a multikultúrnom prostredí Dolnej zeme. Efektívne sa tu zapájali do všetkých potrebných aktivít, ktoré viedli k materiálnej, sociálnej i duchovnej saturácii potrieb jednotlivcov i celých sociálnych skupín. Samotná kultúra však nikdy nevystačí len so svojou minulosťou, musí sa obnovovať stále novou kreativitou. Kultúrne dedičstvo je len jej predpokladom. Až kreativita zabezpečuje adaptáciu tejto formy kultúrnej identity na nové materiálne a sociálne podmienky.

Agrárne kultúry etnických spoločenstiev žijúcich na Dolnej zemi dokázali vytvoriť synergický efekt – agrárnu kultúru, ktorá bola porovnateľná s úrovňou agrárnych kultúr európskych krajín. Aj agrárna kultúra má vo svojej podstate schopnosť vyberať informácie z okolitého prostredia. Je podmienená rozmanitosťou, ale zároveň obsahuje všetko, čo potrebuje na budovanie celkov. Práve ona strácala v kontaktoch rôznych kultúr medzi prvými svoje etnické špecifiká a stávala sa výslednicou konkrétnych prírodných, historických a hospodársko-sociálnych podmienok.

LITERATÚRA

- Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku*. Ed. A. Divičanová. Békešská Čaba: Slovenský výskumný ústav, 1966.
- BEDNÁRIK, R.: *Slováci v Juhoslávii*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964.
- BENŽA, M.: Tradičný odev ako znak etnicity. In: *Etnologické rozpravy* 1994, č.1, s. 63-67.
- BENŽA, M.: Odev a obuv. In: *Ludová kultúra Slovákov v Chorvátsku*. Ed. M. Benža, Našice 2002, s. 29-32.
- BOTÍK, J.: Etnokultúrne procesy v podmienkach etnického rozdelenia. In: *Slovenský národopis* 43/1995, s. 431-444.
- BOTÍK, J.: *Etnická história Slovenska*. Bratislava: Lúč, 2007.
- BOTÍKOVÁ, M.: Slováci v zahraničí. In: *Slovensko*. Bratislava: Vydavateľstvo PERFEKT, 2006, s. 332-371.
- DIVIČANOVÁ, A.: Variabilita kultúrnej identifikácie Slovákov v Maďarsku. In: *Etnologické rozpravy*, 1994, č.1, s. 27-34.
- Etnografický atlas Slovenska*. Ed. S. Kovačevičová. Bratislava: VEDA Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1990.
- FILOVÁ, B.: Bývalá uhorská Dolná zem ako predmet záujmu slovenskej národopisnej vedy. In: *Slovenský národopis*, 23, 1975, s. 193-204.
- FROLEC, V.: Kultúrný priestor strednej a juhovýchodnej Európy: dimenze ľudovej kultúry. In: *Ethnologia Europae Centralis* 1992, č.1, s. 11-23.
- GOMBOŠ, J.: *Slováci v južnej časti Dolnej zeme (Od konca 17. do konca 18. storočia)*. Békešská Čaba 2008.
- PODOLÁK, J.: Niektoré otázky štúdia ľudovej kultúry Slovákov v Slavónii. In: *Slovenský národopis*, 23, 1975, č. 2, s. 265-270.
- POSPÍŠIL, L.: Nezávislé myšlení, veda a civilizace. In: *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica* 3, *Studia Ethnographica* X, 1997, s. 13-17.
- PRANDA, A.: Formovanie nového systému hodnotových orientácií na súčasnej slovenskej dedine. In: *Slovenský národopis*, 26, 1978, s. 235-249.
- SIRÁCKY, J.: *Stahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966.
- SLAVKOVSKÝ, P.: Etnokartografická metóda a výskum slovenských enkláv v Maďarsku. In: *Evropský kultúrny priestor – jednota v rozmanitosti*. Praha 1997, s. 110-113.
- SLAVKOVSKÝ, P.: *Tradičná agrárna kultúra Slovenska*. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1998.
- SLAVKOVSKÝ, P.: Etnicita a civilizačné trendy v materiálnej kultúre. In: *Etnológia a kultúrne dedičstvo*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2001, s. 138-144.
- SLAVKOVSKÝ, P.: Práca na poli. In: *Ludová kultúra Slovákov v Chorvátsku*. Ed. M. Benža, Našice 2002, s. 33-40.
- SLAVKOVSKÝ, P.: Sociálne a kultúrne súvislosti života generácií vidieckych spoločností na Slovensku v 20. storočí. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine CII – Etnografia* 49, 2008, s. 9-19.
- STOLIČNÁ, R.: Chlieb každodenný. In: *Ludová kultúra Slovákov v Chorvátsku*. Ed. M. Benža, Našice 2002, s. 45-50.
- ŠTOLC, J.: Slovenské jazykové ostrovy na Dolnej zemi ako predmet jazykovedného výskumu. In: *Slováci v zahraničí*, č. 1, 1971, s. 33-77.
- ŠVECOVÁ, S.: Tri razy o tradícii. In: *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica* 1. *Studia Ethnographica* VI. Praha 1990, s. 9-18.
- UŠÁK, V.: *Slováci v Chorvátsku: Historický náčrt*. Cleveland/Rím : Slovenský ústav, 1978.

**TRADITIONAL AGRARIAN CULTURE OF SLOVAK COLONISTS
AT DOLNA ZEM
SOCIAL AND CULTURAL ADAPTABILITY PROBLEMS**

Summary

The process of a cultural adaptability of Slovak colonists to the new living conditions at Dolna zem did not represent a cultural destruction. It occurred in an open cultural system and it was rationally based. There was a selective transfer of cultural information. The process was able to adapt to current needs of the new material environment. The process contributed to a fact that mainly Slovak material culture lose its previous role of the ethnic community's identification cultural symbol. A result of the cultural dialogue between Slovaks, majoritarian community at Dolna zem and other ethnic minorities was reflected at a conjoint material culture.

Beneficial trade and social conditions at Dolna zem supported the Slovak colonists to negotiate differences between their native material culture and the new one, that they were forced to built in the process of the new living environment construction.

The Slovaks at Dolna zem proved a high degree of "a high cultural literacy" - the ability to exist in a certain material and a social environment. Their cultural competencies acquired at the native cultural environment in Slovakia (socialization) were effectively implemented at a multiethnic and multicultural environment at Dolna zem.

The ability of an adaptation of an ethnic community to changed living conditions with no changes reflected to an ethnic substance is known as a cultural adaptation ability.

Táto práca bola podporená Agentúrou pre podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-06530-6: Tradičná kultúra Slovenska ako súčasť kultúrneho dedičstva Európy na základe digitálneho spracovania archívov ÚEt SAV a KEKA FiFUK.

Vydáva Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied

Hlavná redaktorka:

PhDr. Gabriela Kiliánová, CSc.

Výkonné redaktorky:

PhDr. Hana Hlôšková, CSc., Mgr. Tatiana Podolinská, PhD.

RNDr. Mgr. Tatiana Bužeková, PhD., Mgr. Michaela Ferencová, PhD.

Redakčná rada: Doc. PhDr. Marta Botíková, CSc., Mgr. Dušan Deák, PhD., doc. PhDr. Lúcia Droppová, CSc., prof. PaedDr. Bernard Garaj, CSc., doc. Mgr. Martin Kanovský, PhD., doc. PhDr. Eva Krekovičová, DrSc., PhDr. Jan Krist (ČR), PhDr. Peter Salner, DrSc., PhDr. Zdeněk Uherek, CSc. (ČR), PhDr. Miroslav Válka, PhD. (ČR), PhDr. Iveta Zuskinová

Adresa redakcie: Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Registr. č. 7091

Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma:

Slovak Academic Press, spol. s r.o. P.O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava

e-mail: sap@sappress.sk

SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly Review of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 57, 2009, Number 1

Editors: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská,
Michaela Ferencová, Tatiana Bužeková

Address of editor: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovakia

Distributed by Slovak Academic Press, Ltd., P.O. Box 57, Nám. slobody 6,
810 05 Bratislava, Slovakia and SLOVART G.T.G. Ltd., Krupinská 4,
P.O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia

L'ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'ethnologie de l'Académie slovaque des sciences

Année 57, 2009, No 1

Rédacteurs: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská,
Michaela Ferencová, Tatiana Bužeková

Adresse de la rédaction: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovaquie

SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 57, 2009, Nr. 1

Redakteure: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská,
Michaela Ferencová, Tatiana Bužeková

Redaktion: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slowakei

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

ISSN 1335-1303

MIČ 49 61
